

Horák, Gejza

K transpozícii modálnosti

In: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích"*, Brno 27.-30. září 1971. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 153-155

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120843>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K TRANSPOZÍCII MODÁLNOSTI

Chcel by som vysloviť niekoľko myšlienok o sekundárnej funkcii jednotlivých zástupcov gramatickej kategórie slovesného modu v spisovnej slovenčine a naznačiť, ktorý významový prvok v základnej funkcii umožňuje ich prenesené (obrazné) použitie.

Najprv východiskové poznámky.

a) Problému sekundárnych významov jednotlivých tvarov slovesnej kategórie spôsobu času som venoval štúdiu *K využívaniu slovesného času a spôsobu v slovenčine*, ktorá bola uverejnená v Trávníčkovom zborníku;¹ nadväzoval som ňou na štúdiu Eugena Paulinyho, *Slovesný čas v slovenčine*, uverejnenú v zborníku *Poeta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi*.² — b) Gramatickú kategóriu slovesného modu chápem v úzkom zväzku s gramatickou kategóriou slovesného času (jestvuje i náhľad, podľa ktorého sa tieto dve kategórie chápu ako jedna; takýto náhľad vyslovil N. S. Pospelov³). — c) Transponované použitie tvarov kategórie modu má svoje vnútorné odôvodnenie v ich základnom nemetaforickom význame (obdobne, ibaže názornejšie je to v lexikálnom pláne jazyka). — d) Pôjde nám o modálnosť podľa stupňa realnosti: reálnu (skutočnú), možnú (podmienенú) a žiadaciu (výzvodnú, apelovú).

Súbory tvarov gramatickej kategórie slovesného modu vyjadrujú deje: reálne (skutočné): indikatív; deje potenciálne, možné, v istých podmienkach realizovateľné: kondicionál a deje prikázané, žiadané: imperatív.

V rámci indikatívu a kondicionálu sa triedia tvary podľa časového stupňa. V indikatíve sú to tvary antepreterita, preterita, prezenta a futúra — pričom za nepríznakového (a teda všeobecného) zástupcu indikatívu pokladáme présent. V kondicionáli sú to tvary kondicionálu minulého (zriedkavejšie i predminulého) a kondicionálu prítomného. Napokon stojí síce časovo nečlenený imperatív, no vzhľadom na prípadnú realizáciu prikázaných (teda nespontánnych) dejov v jeho obsahu je futurálna perspektíva. Táto významová črta imperatívnych tvarov má základný význam pri ich náhrade transponovanými tvarmi prezenta dokonavých sloviess.

Pri transpozícii tvaru a v ňom transponovanej modálnosti máme do činenia so zámerným zvýšením alebo znížením realnosti predikovaného deja alebo príznaku. V náznaaku poukážem na motivačnú oporu transpozícií medzi Futúrom — Kondicionálom — Imperatívom.

¹ G. Horák, *K využívaniu slovesného času a spôsobu v slovenčine*, Studie ze slovanské jazykovědy — sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka, Praha 1958, 221 — 232.

² E. Pauliny, *Slovesný čas v slovenčine*, Poeta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, Brno 1948, 343 — 349.

³ N. S. Pospelov, *Poznámky k referátu G. Horáka*, Jazykovedné štúdie IV, SAV 1959, 185.

Systém tvarov kategórie slovesného modu
a času v jednoduchej schéme

Časová os →

I	Ap	P	Pt	F
K	[K-ap]	K-p	K-pt	
Imperatív →				

I = indikatív; K = kondicionál; Ap = antepreteritum; P = preteritum; Pt = prézent; F = futúrum; [K-ap] = kond. antepret.; K-p = kond. pret.; K-pt = kond. préz.

Futúrum vzhľadom na závislosť realizácie ním vyjadrených dejov od uplynutia istého času sa vo vedomí hodnotí ako taký zástupca indikatívu, ktorý sa vyjadruje nižší stupeň reálnosti. No tento nižší stupeň reálnosti je na os skutočné — možné — neskutočné deje vyššie ako kondicionál, a tak veľká pravdepodobnosť v prítomnosti sa vyjadruje tvarom futúra s transponovaným významom. Napr. na otázku *Kde je otec?*, v odpovedi *V záhrade bude* (alebo *Bude v záhrade*) — futurálny tvar *bude* má význam *je dozaista* (pravdepodobne, podistým, hádam, asi). Pritom predikát *bude v záhrade* má vyšší stupeň pravdepodobnosti (reálnosti) ako predikát s kondicionálom a s možnostným modálnym slovesom: *mohol by byť v záhrade*. Tvarom budúceho času sa tu vyjadruje pravdepodobný odhad; pritom možno ním vysloviť i časovo nečlenenú (atemporálnu) pravdepodobnosť vo vetách ako: *Aj na iných planetách budú* (pravdepodobne sú, sa nachádzajú) *rozumné bytosti*. Transpozícia futurálnych tvarov na vyjadrenie neplnej prítomnej reálnosti sa uskutočňuje na základe dotyku neplná aktuálnosť — neplná reálnosť.

Tvary s významom futúra sa používajú za tvary imperatívu na vyjadrenie takého nespontálneho deja, ktorý adresát prehovoru bez odmietania musí vykonať, napr. *Teraz pôjdeš za matkou a odprosíš ju* (porov. *Teraz choď za matkou a odpros ju*). — Vety s prízentom dokonavých sloviac (ktoré označujú budúce deje) majú vyššiu reálnosť, lebo v nich je eliminovaná možnosť uplatnenia vôľového rozhodovania adresáta; dej sa podáva ako taký, čo sa s istotou bude realizovať. Adresát výzvy ho bez vzpierania vykoná. Takto sa vyjadrujú aj takzvané návodné príkazy typu *pôjdeš, vstúpiš, otvoríš, vyhladáš, donesieš mi* atď. Substitúcia imperatívu prízentnými tvarmi dokonavých sloviac sa umožňuje asociáciou futurálnej perspektívy imperatívu a závislosti realizácie deja od uplynutia istého času. Tu je vlastne v transpozičnom zväzku imperatív s futúrom (lebo prízentné tvary dokonavých sloviac vyjadrujú budúce deje).

Napokon možno uviesť použitie tvarov prízentného kondicionálu na vyslovenie skromnej výzvy: *Keby ste mi vy ten list napisali; Ale čo by ste sa hádam obliekali* (tu za imperatív), skromnej mienky (tvrdenia, súhlasu, návrhu, zámeru, ponuky): *Ja by som myslel; Chceli by sme vysloviť poznámku; Nemohol*

by som s tým súhlasiť... Kondicionál namiesto imperatívu a indikatívu prézenta na znak zdvorilosti tlmí nástojčivosť výzvy a dôraznosť tvrdenia. V zdvorilej prosbe popri kondicionáli sa používa i transponovaný tvar futúra: (prosím) — prosil by som vás o pomoc — *budem vás prosiť / poprosím vás o pomoc.*

Transpozičná zviazanosť futúra, kondicionálu a imperatívu je v ich neplnej a odstupňovanej reálnosti a v ich zacielení do budúcnosti (v závislosti realizácie príslušného deja od uplynutia istého času alebo splnenia podmienky).

K tomuto stručnému náznaku *by som chcel pripojiť* ešte tri záverečné poznámky. Prvá: Významové prvky, ktoré motivujú a umožňujú transponovateľnosť tvarov kategórie spôsobu a času a dovoľujú zväzovať významové prvky modu a času, sú dané všeobecne (nevyznačujú len niektoré jazyky). Druhá: Bohatým prameňom na výskum transpozície modálnosti je živá hovorová reč (i nárečové texty). Tretia: Výskum transponovaného použitia tvarov kategórie modu a času spätne pomáha lepšie osvetliť ich základný význam. — Tento výskum je úzko vnútorne spätý s výskumom vzťahov medzi významom jazykových prostriedkov a myslením, a to i so zreteľom na jazykové štýly.

